

Iustum Aequum Salutare

I. 2005/1. · 147–169.

A KÖZÖSSÉGEK MÉLTÓSÁGÁNAK VÉDELME

KOLTAY ANDRÁS
egyetemi tanársegéd

A közösségek védelme, mint a szólásszabadság egyik lehetséges korlátja az új, jogállami Magyarország megszületésének kezdeteitől heves és olykor indulatos viták gyakori tárgya. A jogi személyiséggel nem rendelkező személyösszességek személyiségvédelmének, pontosabban méltóságuk, illetve becsületük védelmének kérdései folyamatosan, ma is – társadalmi, politikai, filozófiai, jogtudományi szinten – napirenden vannak, leginkább a gyűlöletbeszéd tiltásáról, illetve megengedéséről folyó vitákban. Ez az állandó aktualitás indokolja a kérdés, immáron tizenöt év jogi tapasztalatát átfogó tárgyalását.

I. A méltóság fogalma

Rögtön a kezdet kezdetén jelentős akadályba ütközünk. Az emberi, illetve közösségi méltóság fogalmát ugyanis jogi fogalmakkal nem tudjuk definiálni. Az emberi méltóság kiemelkedő érték, a jog számára megközelíthetetlen és hozzáférhetetlen. Definiálni, valamennyi részelemét összefoglalni, lényegét megragadni a jog technikai értelemben nem tudja,¹ mint ahogyan az nehézkesen működik bármely más személyiségi jognál is, védelmét viszont biztosíthatja. Az Alkotmánybíróság sem vállalkozott az emberi méltóság definiálására, bár a jog számos jellemzőjét és funkcióját meghatározta. Ezek alapján „az emberi méltósághoz való jog nem pusztán erkölcsi értékdeklaráció. Az, hogy az emberi méltóság a jog előtt és felett létező érték, amely a maga teljességében a jog számára hozzáférhetetlen, nem zárja ki azt, hogy ezt az értéket jogok forrásának tekintsük”.² A jog két funkciója az autonómia biztosítása, hiszen az emberi méltóság „az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól

¹ Talán ennek is köszönhető, hogy az emberi méltóság, jó hírnév, becsület fogalmairól a *Ptk. magyarázata* (Budapest: KJK-Kerszöv, 2004.) szemérmesen hallgat, ugyanezt teszi az *Alkotmány magyarázata* (Budapest: KJK-Kerszöv, 2003.) is.

² 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 103.

kivont magja, amelynél fogva [...] az ember alany maradhat, és nem válik eszközzé, vagy tárggyá”.³ Másik funkciója pedig az egyenlőség biztosítása, azáltal, hogy a méltóság mindenkit egyenlően megillet – ez megalapozza az összefüggést egy másik alkotmányos követelménnyel, a diszkrimináció tilalmával. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az emberi méltóság az alapjogok ‘anyajoga’, azaz „olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható”.⁴ Azonban csak az élethez való joggal összefüggésben, azzal egységet képezve korlátozhatatlan (ld. a halálbüntetés, abortusz, eutanázia kérdéseit), ha attól elválik, az egyes, belőle származó részjogosítványok már korlátozhatóak (közösség elleni izgatás, közszereplők elleni becsületsértés stb.).

Az emberi méltósággal összefüggésben kell tárgyalni a becsülethez és a jó hírnévhez való jogot. Hármójuk elválasztása ugyancsak nem könnyű feladat. A becsület szintén megragadhatatlan fogalom a jog számára, alkalmatlan az általánosításra, a személyiség egyéni, belső értékeit, az emberi mivoltához való hozzáállás jellegét jelenti. E tulajdonsága miatt sokszor összekeveredik a jó hírnévhez való joggal: „... a becsület a személyről a környezetében, illetve a társadalomban kialakult kedvező értéktétele”.⁵ Ez az álláspont nem tartható, a becsület sokkal inkább az emberi méltósággal rokonítható, annak egyik aspektusának tekinthető. A jó hírnév védelme pedig amúgy sem csupán a kedvező, hanem bármifajta társadalmi értékítéletet véd.

A három személyiségi-, illetve alapjog nehezen választható el egymástól, ezért sokszor, amikor egy bírói ítélet a becsület védelméről szól, valójában a jó hírnevet, olykor pedig a méltóságot védi. Bár a legtágabb kategória közülük kétségtelül az emberi méltóság,⁶ védelme a gyakorlatban általában „beolvad” a becsület védelmébe.

Az alapjogok rendszere jellemzően individuális, egyénileg gyakorolható jogokat tartalmaz. Kérdés, elképzelhető-e, hogy ezen jogok némelyike „közösségi” joggá alakuljon? Létezhet-e egy közösségnek méltósága? A jogi személyiséggel rendelkező személyösszességeknek, illetve a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságoknak, mint tudjuk, nem.⁷ Ha nem is ismerjük el egy közösség saját méltóságához való jogát, jelentheti-e az adott közösségbe tartozás, – az ehhez való jog –, az egyén méltóságának olyan megnyilvánulási formáját, amely érdemes a védelemre? A magyar jogrendben kizárólag néhány alkotmánybírósági határozat és bírói ítélet használja a „közösség méltósága” kifejezést, elismerve létezését, védendő értéknek tekinti azt. A rendelkezésre álló forrásokból azonban nem olvasható ki koherens elvi alap védelmének tekintetében.

³ Uo.

⁴ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990. 45.

⁵ *A Büntető törvénykönyv magyarázata*. Budapest: KJK-Kerszöv, 2004. 179. (Az idézett részt VASKUTI ANDRÁS írta).

⁶ Valóban csak lábjegyzetbe kívánczó megjegyzés, de – elvonatkoztatva szűk, alapjogként történő értelmezésétől – az emberi méltóság valójában kétoldalú, és nem csak jogokat, de kötelezettségeket is ró alanyára: az emberhez méltó életvitel kötelezettségét.

⁷ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990. 103.

II. A véleményszabadság alapjoga

Dióhéjban össze kell foglalnunk azt is, miben is áll a véleményszabadság alapjogának tartalma, amellyel a közösség méltóságának ‘meg kell mérkőznie’. Az Alkotmány 61. §-a szerint mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra. Az Alkotmánybíróság – e lakonikus rendelkezés értelmét kibontó – gyakorlata alapján a véleményszabadság, az emberi méltósághoz hasonlóan ‘anyajog’, a kommunikációs jogok anyajoga. A szabadság biztosítja az egyes – legyen akár bármennyire népszerűtlen – nézetek kifejtésének lehetőségét, amely a demokratikus döntéshozatal, a viták eldöntésének szükséges előfeltétele. A szabadság biztosítása és megfelelő határainak kijelölése állami kötelezettség. A korlátozás csak megfelelően nyomós okból, a lehető legenyhébb eszköz segítségével történhet. Ez az ok ‘nyomósabb’, ha más alapjog érvényesítésére szolgál, de egyéb alkotmányos érték is megalapozhatja. A véleményszabadság mind a (hamis vagy igaz) tényközlésre, mind pedig a (megalapozott vagy megalapozatlan) értékítéletre kiterjed, és vele szemben csak az előzőekben említett, valamely ‘külső’ korlát (személyiségi jog, köznyugalom, közerkölcs, stb.) állítható. A méltóság tehát a szabadság korlátja lehet.⁸

III. A közösségek méltósága a magyar jogban

1. Személyiségvédelmi szabályok

Sem a polgári jogi, sem a büntetőjogi személyiségvédelem nem nyújt megfelelő lehetőséget a közösségek méltóságának védelmére. A Ptk. személyiségvédelmi rendelkezései, melyek védik az emberi méltóságot (76. §), a jelen bírói gyakorlat alapján nem alkalmazhatóak sem a jogi személyekre, sem a jogi személyiséggel nem rendelkező közösségekre. Ahhoz, hogy az eljárás meginduljon, egyértelműen beazonosíthatónak kell lennie annak, aki a személyiségi jogsértést elszenvedte. Ha tehát a sértő kifejezés egy közösségről általában véve hangzik el, azonosítható sértett hiányában nem indulhat sikerrel polgári per. A jogi személyeket megilleti a becsület (76. §), valamint a jó hírnév (78. §) védelme, itt ugyanis megvan az azonosíthatóság, méltóságuk létezése azonban fogalmilag kizárt.

A Btk.-ban szereplő rágalmazás (179. §) és becsületsértés (180. §) sem védi a közösségeket, az eljárás megindításának feltétele az önrendelkezési jog körébe tartozó magánindítvány beadása, amelyhez szintén egyértelműen beazonosítható sértett kell. A törvény külön is védi az egyes nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagjait: az ellenük a csoportba tartozásuk miatt elkövetett bántalmazás, erőszak vagy fenyegetés alkalmazása súlyosabban büntetendő, mint e motívum nélküli hasonló magatartás (174/B. §). Kifejezetten az emberi méltóságot nem védi a büntetőjog, a becsületsértés azonban, mint láttuk, általában véve a méltóságsértésre is alkalmazható.

⁸ A véleményszabadság Alkotmánybíróság általi felfogásának alaphatározata, melyből a fenti összefoglalás is származik, a 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992. 167–181.

Bár egyik törvény sem utal egyértelműen arra, hogy a méltóság kifejezetten csak az egyéneket illeti meg, a bírói gyakorlat következetesen – és hosszú hagyományra visszatekintve – elutasítja az egyének által egy közösség megsértése miatt benyújtott kereseteket és magánindítványokat.

Elvértve találhatunk az általános gyakorlatnak ellentmondó eseteket: egy legfelsőbb bírósági ítélet leszögezi, hogy „a büntetőjogi védelem a becsület csorbítására alkalmas kijelentésekkel és tényállításokkal szemben nemcsak a jogi személyeket, hanem az olyan személyösszességeket is megilleti, amelyeknek nincs ugyan önálló jogképessége, de olyan kollektív társadalmi kötelezettségekkel rendelkeznek, amelyek teljesítése megalapozhatja a társadalmi megbecsülésük létrejöttét, s ennek ugyanolyan a társadalmi értéke, mint a természetes személyek esetében. Ugyanakkor azok a személyösszességek, amelyek nem rendelkeznek azzal a sajátossággal, hogy meghatározott társadalmi kötelezettséget teljesítsenek, vagyis nincsenek meghatározó kollektív kötelezettségeik: a rágalmazás passzív alanyai sem lehetnek”.⁹ Apró szépséghiba, hogy a büntető perben egy párt (tehát egy jogi személy) adott be magánindítványt, és a Legfelsőbb Bíróság végül elfogadta azt. A fentiek így tehát csupán ‘ki nyilatkoztatásnak’, és nem bírósági gyakorlatnak számítanak.

Egy másik ítélet is a közösségek méltóságára hivatkozik („Emberi méltósága nyilvánvalóan csak természetes személynek lehet, a társadalom kedvező értékítéletére, megbecsülésére azonban a jogi személyek, illetve más személyösszességek is igényt tarthatnak. A magyar büntetőítélkezési gyakorlatban a »becsület védelméről« szóló 1914. évi XLI. tc. hatálybalépését követően töretlenül követett álláspont szerint a társadalom értékítéletét, megbecsülését csorbító cselekményekkel szemben büntetőjogi védelem illeti a jogi személyeket és az olyan személyösszességeket is, amelyeknek nincs ugyan önálló jogképessége, de [...] kollektív társadalmi kötelezettségekkel rendelkeznek”¹⁰), de itt szintén egy jogi személy (egy gyár) terjesztett be magánindítványt, a hivatkozott ‘töretlen’ gyakorlatot pedig nem találtam sehol.

A közéleti szereplőket érintő esetekben is minden alkalommal tárgyalás kitűzése nélkül szűnt meg az eljárás. A Horthy Miklós kormányzó újrateremtésén résztvevőket és a velük szimpatizálókat a feljelentés szerint „*ocsmány és gusztustalan módon mocskoló*” Eörsi István íróat becsületsértésért feljelentő magánszemély sértetti azonosíthatóságának hiányában a bíróság megszüntette az eljárást.

Hofi Géza ellen szintén becsületsértés miatt indult eljárás. Az indítvány szerint a humorista az „átlag magyar polgárt becsületében durván sértő és megalázó, általánosító kijelentést tett”. A szöveg így szólt (előre is elnézést az olvasótól): „Itt az új segg... A magyar ember ilyen, nem találja helyét, ha nem szaros a szája”. Itt is az azonosítható sértett hiányában szüntette meg a bíróság az eljárást, hozzáteve, hogy a szatírárt, mint művészi kifejezést különleges védelem illeti meg, így büntetőjogi korlátozása egyébként is megengedhetetlen.¹¹

A közelmúlt nagy port felvert ügye volt ifj. Hegedűs Lóránt esete. A politikus által egy kerületi pártlapban leírt – a zsidóságra vonatkoztatható – kijelentések („Rekeszd ki

⁹ BH 1992.154.

¹⁰ BH 1993.139.

¹¹ A két eset leírását ld. HALMAI GÁBOR: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002. 156–157.

őket! Mert ha te nem teszed meg, ők teszik meg veled!”) miatt két polgári eljárás is indult a zsidó közösség méltóságának megsértése miatt. Az első az előzőekhez hasonlóan a felperesi legitimáció hiányára hivatkozva utasította el a bíróság,¹² hivatkozva PK 13. számú állásfoglalására, melynek értelmében sajtó-helyreigazítást az kérhet, akinek személye a sajtóközleményből felismerhető. Az egyébként sem kötelező erejű, ráadásul a helyreigazításra vonatkozó állásfoglalásra való hivatkozás nem meggyőző. A másikat viszont, amelyet a diszkrimináció-tilalom megsértése miatt indítottak ífj. Hegedűs ellen, első fokon megnyerte a felperes – itt a bíróság elvetette a PK 13. számú állásfoglalás alkalmazhatóságát. A bíróság úgy látta, hogy a ‘rekeszd ki’ kijelentés – különösen a történelem fényében – megvalósította a negatív diszkriminációt, a perléshez elegendőnek vélte a közösségbe tartozás külvilág általi egyértelmű azonosíthatóságát, a zsidó mivoltot pedig ilyennek ítélte.¹³ A Fővárosi Bíróság másodfokon visszatért az általános gyakorlathoz, és a felperesi legitimáció hiányában elutasította a keresetet.¹⁴

A bírói gyakorlat – a fenti elszórt példák ellenére – nem ismeri el a közösségek személyiségvédelmének lehetőségét. Ehhez egyébként még csak törvénymódosítás sem volna szükséges, a bíróságok azonban következetesen elutasítják az erre irányuló magánindítványokat és kereseteket.

Nem született még tehát olyan jogerős bírói ítélet, amely a közösségek jogait – bármely személyiségvédelmi szabály alapján – védené.

A védelem a fenti esetekben magánérdekű, kifejezetten személyes jellegű, személyesen érvényesítendő, míg a következőkben tárgyalandó bűncselekmények esetében a magánérdek és a közérdek védelme összekapcsolódik.

2. Az Alkotmánybíróság gyakorlata

2. 1. Közösség elleni izgatás

Három alkotmánybírói határozat is szól a közösség elleni izgatás bűncselekményéről, amelyek többé-kevésbé egységes rendszert alkotnak. A későbbi határozatok érvelésüket jórészt az első határozatra alapozták.

A Btk. 1989-es módosítása után a közösség elleni izgatás tényállása (269. §) így szólt:

„(1) Aki nagy nyilvánosság előtt

a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,

b) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javítónvelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”¹⁵

¹² PKKB 29. P.90.907./2001/12.

¹³ Hogy kinek kell azt azonosítania, a sértő félnek, vagy a közvéleménynek, illetve, hogy miért egyértelműen azonosítható (pusztán külső jegyek alapján?) egy olyan – vallási – identitás, amely ráadásul nem is feltétlenül a származástól függ, az nem derül ki az ítéletből. Az ítélet értékelését ld. HALMAI GÁBOR: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum*, 2004/4. 90–92.

¹⁴ 52. Pf. 29 063/2003/4.

¹⁵ Az elkövetési magatartások kiemelése tőlem származik – a későbbiekben is.

Az Alkotmánybírósághoz intézett indítvány mindkét bekezdés, a véleményszabadság alapjogának túlzott korlátozása miatti alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányult.

A vizsgálat után 30/1992. (V. 26.) sz. határozatában a testület az első bekezdést nem találta Alkotmányba ütközőnek. A véleményszabadság ugyanis alapos okkal korlátozható. Gyűlöltre uszítás alatt a határozat értelmezésében – a Curia ítélkezési gyakorlatára hivatkozva – „olyan lázongó kifakadások értendők, amelyek alkalmasak arra, hogy az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket oly magas fokra lobbantsák, amelyből gyűlölet keletkezvén, a társadalmi rend és béke megzavarásához vezethet”. E meghatározást a Curia hivatkozott ítélete ugyan az ‘izgatás’ magatartására értette, de az AB azt azonosnak tekintette az uszítással.¹⁶ A bűncselekményt ezek alapján az követi el, aki – szándékosan, avagy sem, de – olyan gyűlöletkeltő magatartást tanúsít, amely aktív, tevőlegesen ellenséges magatartásra, ellenséges indulat felkeltésére ösztönöz. A védett jogi tárgy kettős: egyfelől a veszély ilyen fokú intenzitása sérti a köznyugalmat, másfelől az aktív magatartásra ösztönzés egyéni jogok sérelmének a veszélyével jár. A gyűlölet felkeltése önmagában nem valószínűsíti meg a bűncselekményt, ha nem jár a tevőleges jogsértés veszélyével. A veszély mértékét, amely igazolja a véleményszabadság korlátozását, azonban nem határozza meg pontosan az AB: annyi bizonyos, hogy – veszélyeztető, immateriális bűncselekmény lévén – akkor is megvalósulhat a tényállás, ha a közlés címzettjeiben még csak a gyűlölet érzése sem alakul ki, és végképp nem szükséges a tevőleges ártó magatartás tanúsítása. A büntethetőséghez elegendő csupán ennek objektív lehetősége, a közlés erre való alkalmassága. A köznyugalom megzavarásának veszélye a testület szerint nem lenne elegendő a korlátozáshoz, annak megalapozásához az egyéni jogok (a becsület, méltóság, élet, testi épség) sérelmének veszélye is szükséges. „Az (1) bekezdésben szankcionált magatartás olyan veszélyt hordoz egyéni jogokra is, amelyek a közvetlen tárgyként szereplő köznyugalomnak olyan súlyt adnak, hogy [...] a véleményszabadság korlátozása szükségesnek és arányosnak tekinthető. [...] Ebben a gondolatmenetben nem csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó, amely egy bizonyos mérték fölött (»clear and present danger«) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását”.¹⁷ Félreérthető a határozatban az utalás az Egyesült Államokból eredő ‘clear and present danger’ mércére, amely a korlátozás feltételéül a jogsértés ‘világos és jelenvaló’, tehát közvetlen, azonnali bekövetkezéssel fenyegető, valós veszélyét szabja meg. Mint

¹⁶ Ez alapján arra következtethetnénk, hogy a Curia által felállított büntethetőségi mérce (mely ezáltal megegyezik az AB mércéjével) valahol az erőszak és a tevőleges, aktív gyűlölet bekövetkeztének közvetlen veszélye környékén keresendő. Ezt azonban többen vitatják, mondván, a Curia ítélkezési gyakorlata korántsem volt egységes, és általában nem helyezte ilyen magasra a büntethetőség mércéjét. Világos, hogy az alkotmánybírák valamiféle „kapaszkodót” kerestek a múltból felfogásuk alátámasztására. Ld. BÓCZ ENDRE–GYÖRGYI KÁLMÁN: Hol az alkotmányosság határa? *Népszabadság*, 2003. október 30.; SAJÓ ANDRÁS: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In: GELLÉR BALÁZS (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest: KJK-Kerszöv, Bibliotheca Iuridica, ELTE, 2004. (SAJÓ 2004a) 488.

¹⁷ ABH 1992, 179.

látjuk, az AB értelmezésében ennél jóval kevesebb, a sérelem pusztán potenciális lehetősége is elegendő.¹⁸

A második bekezdésben szereplő ún. ‘gyalázkodási’ tényállást alkotmányellenesnek találta, így megsemmisítette a testület, mondván, ott nem tényállási elem a köznyugalom megzavarására való alkalmasság, annak elvont, feltételezett veszélye nem elegendő érv a véleményszabadság korlátozására. Szintúgy nem feltétele a bűncselekményi minősítésnek, hogy az egyéni jogok sérelmének valós veszélyeztetése bekövetkezzen, ennek hiányában is megvalósulhat a tényállás. Ez igaz, de éppúgy igaz az első bekezdésben szabályozott – és ezzel ellentétben alkotmányosnak minősített – magatartásra is. Az AB nem találta eléggé megalapozottnak a jogsértés veszélyét, a véleménynyilvánítást pedig csupán értéktartalma alapján nem lehet korlátozni, hiszen a szabadság a morálisan elítélendő nézetek kifejtésére is kiterjed (‘külső’ korlát kell). Való igaz, a gyalázkodás enyhébb magatartás, amely a veszély alacsonyabb intenzitását is valószínűsíti, ez pedig elégséges érvnek bizonyult megsemmisítéséhez.

A megmaradt első bekezdésben sem a közösségek méltóságára alapozták a bírák a tiltás megengedését, hanem az egyéni jogok (azon belül az emberi méltóság) sérelmének veszélyére (a köznyugalom mellett). A gyalázkodás esetében is elismerték, hogy az sértheti az egyének méltóságát, de döntésük alapján ez esetben az meghajol a véleményszabadság alapjoga előtt. Mindazonáltal a határozat végén említésre kerül a közösségek méltósága is: „... a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. Nem zárja ki tehát a határozat azt, hogy erről a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenő büntetőjogi védelemmel is gondoskodik. A közösségek méltóságának hatékony védelmére azonban más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas”.¹⁹

A feltételezett neonáci veszélyre hivatkozva 1996-ban egy, a korábban megsemmisíthetthez hasonló tényállással egészült ki a Btk. 269. §-a. Az új törvényszöveg így szólt:

„Aki nagy nyilvánosság előtt

a) a magyar nemzet,

b) valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, illetve gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekményt követ el, büntetett miatt 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Egy újabb indítvány ismét az alkotmányellenesség megállapítását célozta. Az AB 12/1999. (V. 21.) sz. határozata megsemmisítette a tényállásba újonnan bekerült,

¹⁸ Ezt a félreérthető utalást többen felkapták, és a valós büntethetőségi küszöbként tekintettek a „clear and present danger” (a kontinentális hagyományoktól teljesen idegen) mércéjére. Ld. HALMAI GÁBOR: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1. 63.; KIS JÁNOS: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.; MOLNÁR PÉTER: Az alkotmányos mérce világosabb értelmezése felé. *Fundamentum*, 2004/1. 144. Ha valóban ez lett volna a mérce, Magyarországon egyetlen büntető-eljárás sem indult volna izgatás miatt az elmúlt 15 esztendőben. A büntetést tehát a jogsértések ennél jóval elvontabb veszélye is lehetővé teszi. Hasonlóképp nyilatkozik e kérdésben pl. SZABÓ ANDRÁS ny. alkotmánybíró: Eső után köpönyeg? *Népszabadság*, 2003. november 6., valamint Sajó András ld. SAJÓ (2004a) i. m. 489.

¹⁹ ABH 1992, 181.

„gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény” elkövetési magatartását. Az érvelés a korábbiakhoz kísértetiesen hasonló volt, gyakorlatilag megismételte a 30/1992. (V. 26.) AB határozat gondolatait. Az indoklás értelmében a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény büntetése olyannyira leszállítja a korlátozhatóság küszöbét, hogy az már alkotmányellenes. A korábbi döntés által meghatározott ‘usztítás’ a mérce, ha a cselekmény azt eléri, amúgy is büntetendő. Az ennél alacsonyabb fokú veszély miatti korlátozás nem megengedett, ráadásul az ‘egyéb cselekmény’ kitétel meghatározatlan, így önkényes korlátozáshoz vezethet. A közösségek méltóságának védelmével kapcsolatban semmilyen új adalékot nem tartalmazott a határozat.

2003. decemberében újra módosította az Országgyűlés a közösség elleni izgatás bűncselekményét. Az új szöveg a következő lett:

„(1) Aki nagy nyilvánosság előtt valamely nemzet, vagy valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre izgat, vagy erőszakos cselekmény elkövetésére hív fel, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt az emberi méltóságot azáltal sérti, hogy más vagy másokat a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási hovatartozás miatt becsmérel vagy megalázza, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Az előzmények fényében egyáltalán nem váratlanul, a köztársasági elnök előzetes normakontrollra vonatkozó indítványa által hamarosan az AB elé került ez az ügy is, a testület pedig 18/2004. (V. 25.) sz. határozatával valamennyi módosítást alkotmányellenesnek ítélte, és megsemmisítette.

A módosítás három helyen érintette a tényállást. Az elkövetési magatartás ‘usztítás’ helyetti ‘izgatás’-ra cserélése a bírák szerint alkotmányellenesen leszállította a korlátozás küszöbét, az izgatás fogalmi köre ugyanis tágabb az usztításnál. Ez az érvelés némileg ellentmondásos. Mint az előzőekben láthattuk, a bűncselekménnyel foglalkozó első AB határozat még a Curia egyik, izgatásra vonatkozó definícióját veszi az usztításra alkalmazhatónak. Eszerint a kettő tehát azonos jelentésű, és egyaránt az érzelmek, szenvedélyek felkorbácsolására szolgáló magatartást jelöl, amely nem az értelemhez szól, nem racionális meggyőzésen alapul. A miniszter a ‘százéves értelmezési gyakorlat’ restituálására hivatkozik.²⁰ Igaz, hogy korábban – az 1878-as Csemegi-kódex óta – az izgatás szerepelt elkövetési magatartásként, de az 1989-es szócseréje nem változtatott az értelmezésen. Ez alapján a szavak újbóli cseréje – az eredeti állapot helyreállítása – még nem lenne alkotmányosértő. Sólyom László és Kis János is így vélekedik közös írásában: „A szólásszabadság határa nem az elnevezésen múlik. Szavakat kicserélni lehet, de a tényállás akkor marad alkotmányos, ha az »izgatás« értelmezése megfelel azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján az Ab a gyűlöletre usztítást alkotmányosan büntethetőnek ítélte”.²¹ Csak hogy a törvényjavaslathoz csatolt indoklás eltér a két fogalom azonos értelmezésétől: „A »gyűlöletre izgatás« olyan magatartás, amely mind a racionális mérlegelést, meggyőzést, mind az azonnali, mérlegelés nélküli indulatkeltést magában foglalja. Ennek az az oka, hogy

²⁰ Az igazságügy-miniszter észrevételei az indítványhoz. *Fundamentum*, 2004/1. 137.

²¹ A vitacikk még a 2004-es AB határozat előtt született. Ld. KIS JÁNOS–SÓLYOM LÁSZLÓ: Az alkotmány és a szólásszabadság. *Népszabadság*, 2003. október 11.

a gyűlölet kettős természetű: egyrészt fellobbanó, heves indulat, másrészt viszont lehet tartós beállítódás is”.²² Ebből egyértelműen az derül ki, hogy a törvényhozó szélesebbre nyitja a büntethető magatartások körét. Ennek szükségességét azzal indokolja, hogy az ítélkezési gyakorlatban az eddigi ‘uszítás’ értelmezése nehézségekbe ütközött és nem volt egységes. A két fogalom elválasztása, és az ebből eredő értelmezési problémák valóban néhány bírói ítéletre vezethetők vissza.²³ Nem biztos, hogy szerencsésen sikerült az elhatárolás: nem igazán védhető ugyanis az ítéletekből kivilágító azon értelmezés, mely szerint az ‘uszítás’ csak az érzelmekre ható, indulatokat ébresztő megnyilvánulás lehet, míg az ‘izgatás’ akár a tudatra is hathat, és racionális meggyőzéssel is megvalósulhat. Én nem látok a kettő között ilyen különbséget, és a kettőt azonosnak tekinthetőnek vélem. Az egységes értelmezést nehezíti az is, hogy – szerencsére – ritkán valósult meg a tényállás, így igen kevés bírói ítélet született.²⁴ Minél kevesebb ügy, ítélet áll rendelkezésre, annál inkább nő az értelmezés bizonytalansága.²⁵ A miniszteri indoklás állítása, miszerint „gyakorlatilag értelmezési zsákutcába jutott a tényálláshoz kapcsolódó ítélkezési gyakorlat” azért erős túlzás.²⁶ Mivel a törvényhozó is átvette e megkülönböztetést – sőt, maga az AB is elfogadta azt, dacára korábbi értelmezésének –, a bírák döntése – saját álláspontjuk felülvizsgálatának elmulasztása miatt talán sántító érveléssel, de – megfelel az előző két ítélet által kialakult alkotmánybírói gyakorlatnak: a küszöb lejjebb szállítása miatt a csere semmis. Az ‘uszítás’ megtartása mellett egy immáron tizenöt éves hagyomány, és egy folyamatosan formálódó, mára már kikristályosodni látszó értelmezési gyakorlat is szól.

A második módosítás a tényállásnak az erőszakos cselekmény elkövetésére való felhívással való kiegészítése volt. Ennek büntetése is alkotmányellenesnek bizonyult, mégpedig amiatt, mert ez a magatartás szintén nem éri el a büntethetőségi küszöböt, hiszen nem feltétele a bűncselekmény megvalósulásának, hogy a felhívás konkrét egyéni jogok sérelmével fenyegetsen, a felhívás nem feltétlenül talál meghallgatásra, és nem feltétlenül alkalmas a köznyugalom megzavarására. Bár, mint láttuk, az ilyesfajta ‘siker’, azaz eredmény az uszításnál sem feltétel, a mérce itt valóban alacsonyabban van, a sikerült, vagy csak a siker reményével kecsegtető felhívás pedig már megvalósítja az uszítás tényállását.

Az utolsó módosítás az ún. ‘becsmérlési’ tényállás megkonstruálása volt. Eszerint büntethető az, aki mást nemzeti, etnikai, faji vagy vallási hovatartozása miatt becsmérel vagy megaláz, és ezzel megsérti emberi méltóságát. Tehát a jogalkotó úgy szándékozta elkerülni a megsemmisítést, hogy a korábbi gyalázkodási tényállásokkal ellentétben materiálissá tette – az elvont veszélyeztetés ‘vádját’ így kikerülve – a bűn-

²² Részletes indoklás, T/5179. számú törvényjavaslat a Btk. módosításáról.

²³ BH 1997.165, Legf. Bír. Bfv. X.1105/1997., BH 1998.521.

²⁴ De korántsem azért – amit egyes szerzők előszeretettel sugallnak –, mert a magyar bíróságok és nyomozó szervek nem veszik figyelembe a vonatkozó joganyagot, a jogállamiság követelményeit, vagy csak rosszul végzik a munkájukat: az ok ennél egyszerűbb, az AB által felállított meglehetősen magasra helyezett mércét viszonylag békés demokráciánkban eddig szerencsére csak kevesen ‘ugorták meg’.

²⁵ Végezetül azonban az ügyek valamennyiében az 1992-es AB határozat szellemének megfelelő ítélet született (ld. az utolsó előtti jegyzetet, valamint a Fővárosi Ítéltábla 3. BF. 111/2003/10. sz. ítéletét). Ezek a két Szabó Albert-ügy és ifj. Hegedűs Lóránt ügye voltak.

²⁶ Ez volt MÁDL FERENC köztársasági elnök véleménye is. Indítványát ld. *Fundamentum*, 2004/1. 131–136.

cselekményt. Övintézkedése nem lett sikeres, az AB ezt a rendelkezést is megsemmisítette. A bírák érvelése szerint a köznyugalom a 'becsmérlés' továbbra is elvontan védi, az egyéni jogok sérelme pedig ugyan a büntethetőség feltételévé vált, de ez a korlátozás alkotmányellenesen, túlzott mértékben sérti a véleményszabadságot. A sértett becsület és emberi méltóság védelmében ugyanis igénybe vehetőek a rendelkezésre álló polgári és büntetőjogi eszközök (rágalmazás, becsületsértés bűncselekménye, ill. a polgári jogi személyiségvédelmi eszközök). Ezek alkalmazhatóságának feltétele a sértett azonosíthatósága, amely az új tényállásnál hiányzik, a jogalkotói szándék kifejezetten arra irányult, hogy azonosítható sértett hiányában is büntethető legyen a közösségbe tartozás alapján fennálló méltóság megsértése. Az AB azonban úgy ítélte meg, hogy a védelem ilyen – büntetőjogi – kiterjesztése nem indokolt. Ezt alátámasztandó idézik a bírák az 1992-es határozatot: „[a] gyalázkodásra bírálattal kell, hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni...”²⁷ A büntetőjog ultima ratio jellegét újfent kihangsúlyozva tehát a más jogágak általi szankcionálás elvi lehetőségét nyitva hagyta a testület. A köztársasági elnök azon felvetését, amely szerint az elfogadott rendelkezés a bűncselekmény közvadás jellege miatt az önrendelkezési jogot is sérti, az AB nem vette figyelembe, de mint látjuk, erre nem is volt szükség.²⁸

Hogyan lehetne értékelni a három, egymásra épülő alkotmánybíróági határozatot? Többé-kevésbé ellentmondásmentes rendszert állítanak fel, amely meglehetősen magasra helyezi a büntethetőség mércéjét, ezzel tág teret hagyva a véleményszabadság számára. A büntethetőséget a köznyugalom és az egyéni jogok megfelelő súlyú veszélyeztetése alapozza meg. Nem világos, hogy e kettő sérelme csak együttesen teszi-e lehetővé a korlátozás lehetőségét. A köznyugalom biztosan nem elegendő, mert túlságosan elvont érték, nehezen is értelmezhető. Kérdés azonban, hogy az egyéni jogok veszélye vajon önmagában is megalapozná-e a tiltást?

Nem a közösség jogaira, vagy az egyén kizárólag közösségben létező jogaira helyeződik a hangsúly (hiszen az egyéni jogsértés nem csak méltóság-, hanem mondjuk testi sértés is lehet, amely már független a közösségbe tartozástól, míg az előbbi csak abban nyer értelmet). Ennek ellenére a közösségek méltóságának létezését – említés szintjén – mindhárom határozat elismeri, és bár akár büntetőjogi eszközökkel történő védelmét sem ítélik eleve alkotmányellenesnek, a harmadik határozat alapján arra következtethetünk, hogy a testület hozzáállásának gyökeres megváltozása nélkül a büntetőjogi védelem átengedése az alkotmányossági rostán nem lehetséges. Ellenben kifejezetten bátorítják az egyéb, potenciálisan rendelkezésre álló jogi eszközök használatát (ezek közül legkézenfekvőbb a polgári jogi nem vagyoni kártérítés lenne).

²⁷ ABH 1992, 180.

²⁸ A jogalkotó a korábbiakon felül érvként hozta fel a nemzetközi kötelezettségek teljesítését. Azok az egyezmények azonban, amelyek a fajgyűlölet, vallási intolerancia, megkülönböztetés ellen lépnek fel, csak általános előírásokat tartalmaznak, ráadásul a véleményszabadság biztosítása is ezekhez hasonlóan nemzetközi kötelezettségünk. A két érdek ütközése által keletkezett vitás kérdések eldöntésében pedig az egyezményekben részes államoknak igen tág mozgástere van.

A felépült rendszer természetesen kívülről kritizálható, a testület által pedig bármikor módosítható, előfeltevései elvethetőek, és akár egészen új is állítható a helyébe. A szakadatlan társadalmi és politikai viták arra engednek következtetni, hogy nincsen konszenzus elfogadottsága tekintetében – ez persze nem feltétlenül befolyásolja helyességét. ‘Helyes’ feloldása a gyűlöletkeltő, vagy akár enyhébb, de méltóságsértő kifejezések megengedése, azaz a véleményszabadság ‘klasszikus’ felfogása, illetve az egyének, közösségek hatékonyabb védelme között feszülő ellentétnek talán nem is lehetséges. A kérdés legmélyére ásva már kinek-kinek filozófiai és morális válaszokat kell adnia, amelyek viszont nem a jog terrénján belül helyezkednek el, és szabad választást engednek. Az Alkotmánybíróság első bírói gárdája így döntött, utódaik azt követték (egyébként nyilván jogukban állt volna megváltoztatni is), ezek tehát az ő filozófiai és morális válaszaik a kérdésre.²⁹ Számunkra a lényeg: a védelem jelenlegi formájában nem alkalmas a közösségek méltóságának megóvására.

2. 2. Tiltott önkényuralmi jelképek

A másik két tárgyalandó AB határozat megengedőbb álláspontot foglal el a közösségek méltóságának védelmével kapcsolatban.

1993-ban a következő tényállással egészült ki a Btk. (269/B. §):

„(1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot, vagy ezeket ábrázoló jelképet

a) terjeszt,

b) nagy nyilvánosság előtt használ,

c) közszemlére tesz,

ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.

(2) Nem büntethető az (1) bekezdésben meghatározott cselekmény miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.”

A gondolat-, lelkiismereti és véleményszabadság túlzott korlátozása miatt ez a rendelkezés is az AB normakontrollja alá került, és a testület 14/2000. (V. 12.) sz. határozatában nem ítélte alkotmányellenesnek azt, elutasítva a megsemmisítésre irányuló indítványt. Indoklásukban a bírák leszögezték, hogy nem feltétlenül az uszítás fenti mércéje a véleményszabadság védelmének minimuma, az annál szélesebb körben, de

²⁹ Csak részben ide tartozó megjegyzés, mely szerint talán túl kevésszer merül fel az igény, hogy a véleményszabadság nagy klasszikusainak (Mill, Locke, Voltaire, Milton, Constant, Condorcet stb.) gondolatait ne minden esetben változtatás nélkül vonatkoztassuk korunkra, hanem időről-időre végezzük el újraértelmezésüket. Lehet, hogy John Stuart Mill is átértékelné némileg szólásszabadságról vallott elveit, ha bekapcsolná a televíziót. Minden klasszikus filozófus csak a maga korának környezetében értelmezhető, de gondolataik mai viszonyainkra applikálva természetesen számos, számunkra értékes felvetést hordoznak. Az AB elemzett hozzáállása a véleményszabadság kérdéséhez is mintha némileg túlságosan ragaszkodna a szabadság klasszikus értelmezéséhez – ennek oka talán a rendszerváltozás által igényelt, gyökerek utáni keresésben található. Nem biztos, hogy az akkori előfeltevések ma is tarthatók. Magam ezt nem az izgatással kapcsolatban látom leginkább aggályosnak. Hasonlóan nyilatkozik, de éppen az izgatással kapcsolatban hangsúlyozna filozófiai újra-átgondolást SAJÓ ANDRÁS. Ld. SAJÓ: „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”. *Fundamentum*, 2004/4. (SAJÓ 2004b) 21–23.

a 'gyalázkodás'-nál mégis szűkebben korlátozható. A korlátozhatóság határa ott van, ahol „a tiltott magatartás nem pusztán egy – helyesnek vagy helytelennek tartott – politikai nézetet fejez ki, hanem annál több: a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltóságát sértve veszélyezteti a köznyugalmat is”.³⁰ Itt védett jogi tárgyként tehát a köznyugalom mellett a közösségek méltósága jelenik meg. Az érvelés tovább folytatódik: „büntetőjogi védelem alá vonható a közösségek méltóságát sértő, köznyugalmat veszélyeztető magatartás, ha ez nem kifejezetten meghatározott, azonosítható személy ellen irányul; a kitűzött cél elérése érdekében elvben nincs más és esetleg enyhébb eszköz, mint a büntetőjogi szankció”.³¹ A diktatúrák jelképeinek használata a testület szerint – ellentétben a gyalázkodással – minden esetben tömegek méltóságát sérti meg, mert nem csak azoknak sértő, akik az adott diktatúra áldozatai voltak, hanem minden, a demokrácia értékei mellett elkötelezett személyt sért; az ilyen szólás egyébként is összeegyeztethetetlen a demokráciával. Ehhez járul még a köznyugalom megsértése, valamint a speciális történelmi körülmények szerepe, amely – tekintve a diktatúrák időbeli közelségére – szintén a tiltás mellett szól. Más, nyugodtabb történelmű országban talán kevésbé lenne szükség a szólás ily korlátozására. E három körülmény együttesen indokoltá teszi a tényállás megtartását. Ugyanakkor a tiltás nem teljes körű: a jelképek előállítása, megszerzése, tartása, behozatala, kivitele, nagy nyilvánosságon kívüli használata megengedett.

Ez a döntés az izgatási döntéseknek ellentmondani látszik. A bírák észlelték ezt a feszültséget (a jelkép-döntés idején még csak az első két izgatási-határozat született meg), de nem látták feloldhatatlannak. A méltóságsértések bizonyonnyal nagy száma, amely a gyalázkodásnál csak akkor éri el ezt a mértéket, ha a magyar nemzetet gyalázzák, hiszen minden egyéb, az izgatás bűncselekményének tényállása által védett közösség csak kisebbség lehet, míg itt a 'demokrácia mellett elkötelezettek' az AB sugallata szerint valószínűleg többségben vannak a társadalomban (reméljük, nem tévednek a bírák), valamint az, hogy a gyalázkodással ellentétben a korlátozásra nem áll rendelkezésre más jogi eszköz, együttesen megalapozza a rendelkezés alkotmányosságát.

Holló András párhuzamos indoklásában ezen érveket nem találja kielégítőnek, ő az alkotmányos értékek védelmére helyezett volna nagyobb hangsúlyt (2. § (1) „Magyarország független, demokratikus jogállam”). Kukorelli István különvéleményében elutasítja a többségi döntést. Álláspontja szerint a tényállás nem sérti a méltósághoz való jogot, megvalósulásának az nem feltétele (ez igaz, de az izgatás bűncselekményénél – amelyet az alkotmánybíró alkotmányosnak ítélt – sem feltétel a jogsértés megtörténte; a veszély közvetlenségében lehet különbség, de, mivel eltérő tényállásokról van szó, az AB mérlegelhetett, és úgy döntött, a korlátozás, bár a mérce alacsonyabb, itt is jogos). Kukorelli nem ismeri el a közösségek méltóságához való jogát sem, mondván, az csak az egyénekhez kapcsolódhat (elfogadható álláspont, de az alkotmányosság megítélésén az nem változtat, hogy a közösség saját, vagy tagjainak méltóságát védjük). A méltóságsértés nem tényállásbeli elem, az érzelmek pusztá megsértése, amely egy ilyen jelkép használata által bekö-

³⁰ ABH 2000, 92.

³¹ ABH 2000, 95.

vetkezhet, nem elegendő alap a tiltásra. A jelképek használatával összefüggő magatartások pedig sokszor megvalósítják az izgatást, így egyébként is büntethetőek. Mivel nincsen kényszerítő érdek a korlátozást alátámasztandó, a kifejtett vélemény tartalmán alapuló tiltás megsérti az értéksemlegesség tesztjét. Azzal sem ért egyet a különvélemény, hogy a speciális történelmi körülmények szolgálhatnának megfelelő indokul: a szabadság korlátozásával még sehol nem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését.

Mind a többségi döntés, mind Kukorelli álláspontja továbbgondolkodásra készítet. A mérce valóban – jóval – alacsonyabban van, mint az izgatásnál, de ez megfelelően alátámasztható. A kérdés megintcsak morális: hol van a korlátozás határa? Mennyit bír el egy kezdeti stádiumában leledző demokrácia, mint a mienk? Vagy minden demokrácia (amerikai, német, francia, magyar) – a szólás kérdéseiben legalábbis – egységesen kezelendő? Melyik érték élvez elsőbbséget, a véleményszabadság vagy mások egyéni jogai, érzései? Ha el is fogadjuk azt, hogy jogi értelemben a méltóság megsértése nem feltétlenül állapítható meg a bűncselekmény megvalósulásakor, azért az egyes ember lelki sebei, önbecsülése is figyelmet érdemelhet. A demokrácia védelme olyan alkotmányos érték, mely megalapozhatja a szólás korlátozását, vagy éppen ellenkezőleg, a demokrácia attól érték, hogy a szélsőséges megnyilvánulás is megengedett?

Az a kérdés is felmerült – bár a határozat nem részletezi –, hogy vajon nem alkotmányellenes-e a különböző diktatúrák együttes kezelése? Nos, véleményem szerint nem, a tényállás által meghatározott szűk körben azonosan ítéltetők meg.³² Az indoklásnak az izgatásos határozatokéval szemben feszülő ellentétét nem sikerült feloldani. Az ott egyértelműen – és a bírák szándéka szerint általános, az izgatás bűncselekményénél jóval tágabb körben érvényes – meghatározott mérce itt jóval lejjebb került. A két döntés alapján egy adott társadalmi csoport (magyarok, keresztények, zsidók, cigányok, buszvezetők) szabadon gyalázható, de horogkereszt vagy vörös csillag nem viselhető az utcán. Ez valóban ellentmondás, és talán szerencsésebb lett volna, ha a testület a két döntést jobban egymáshoz igazítja – ezt megtehetette volna az izgatás mércéjének lejjebb szállításával, vagy az önkényuralmi jelképek tiltásának alkotmányellenessé nyilvánításával egyaránt.

Ami számunkra a legérdekesebb, hogy ez az indoklás kifejezetten a közösségek méltóságára alapozza a védelem szükségességét. Bár az elvi megalapozását a kérdésnek nem adja meg, utal a korábbi határozatokra, amelyek szintén szóltak a közösségek méltóságáról. Nem derül ki a határozatból, hogy a közösségnek 'saját jogon', vagy csak tagjainak van-e méltósága. A szóhasználat az előbbire utal, de ennek kifejtése elmarad, holott vitatottsága folytán szükséges lett volna. Ettől függetlenül a tagok jogaira hivatkozva is adható védelem, az indoklásban felhozott példák minden esetben az egyes emberek érzéseiről beszélnek.

³² Kevés felháborítóbb dolog van annál, amikor a diktatúrák 'mérícskélése' zajlik, halálos áldozatok száma, a terror intenzitása alapján. Ez nem a jogászok, hanem a történészek dolga. A jogalkotó ezzel a tényállással egyébként sem *azonosította* a két diktatúrát. A tiltakozások általában a kommunista rendszer mentegetésére szolgálnak, mondván, az utolsó évtizedeiben már nem is volt annyira diktatórikus. Ezt álságos, hamis érvelésnek tartom.

A testület döntése alapján tehát, a tényállás által meghatározott szűk körben védelem illet bizonyos közösségeket.

2. 3. Nemzeti jelképek védelme

Szintén 1993-ban került a Btk.-ba a 'Nemzeti jelkép megsértése' elnevezésű bűncselekmény (269/A. §):

„Aki nagy nyilvánosság előtt a Magyar Köztársaság himnuszát, zászlaját vagy címerét sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”

Az AB 13/2000. (V. 12.) sz. határozatában foglalkozott e rendelkezés alkotmányosságával, és elutasította a megsemmisítésre irányuló indítványt.

A bírák úgy találták, hogy a tényállás – túl a 'szokásos' köznyugalmon – egyszerre védi az állam és a nemzet tagjainak jogait, jogos érdekeit. A nemzeti jelképek az állam, az ország, „külső és belső integritásának alkotmányos szimbólumai”.³³ A nemzeti szuverenitás kifejeződésének jelképeit fokozott védelem illeti meg. A nemzet tagjainak pedig közösségi méltóságát védi, amennyiben azok – túl az előző, hivatalos 'szerepen' – „a nemzethez mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is”.³⁴ A nemzeti identitás ilyen – kettős – kifejeződése pedig fokozottabb védelmet érdemel a történelmi körülményeket figyelembe véve, hiszen évtizedekig erőteljesen korlátozottak, időnként egyenesen tiltottak voltak a nemzethez való tartozást kifejező megnyilvánulások. A jelképek jelentősége így a rendszerváltozás után felértékelődött, erre pedig figyelemmel kell lenni. Mindazonáltal a jelképekre vonatkozó negatív vélemények, történetükre, értékükre, jelentőségükre vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, kritikák, megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok nem büntethetőek.

Az érvelésben szintén felfedezhető ellentmondás az izgatási határozatokkal. Erről az indoklás csak annyit mond, hogy tekintettel az eltérő védett jogi tárgyakra, a mércétől való eltérés lehetséges. Ez a distinkció nem elegendő, az indoklás eme hiányosságára Harmathy Attila és Németh János alkotmánybírák párhuzamos indoklásai is felhívják a figyelmet. Pontosabb iránymutatást azonban tőlük sem kapunk. A két mérce eltérése következtében jelenleg előállt az a furcsa helyzet, hogy amennyiben a magyar nemzetet gyalázza valaki, nem büntethető, ha azonban a címerrel teszi ugyanezt, már azzá válik. Itt is szükség lett volna némi harmonizációra. Azt gondolom, hogy a nemzeti jelképek védelmének határozatban említett indokai helyesek és alkotmányosan védhetőek, azaz, a nemzet tagjainak jogai és az állam érdeke együttesen lehetővé teszi a korlátozást. Itt ugyanis valóban teljesen más jellegű a szabályozás tárgya, mint az izgatásnál, ami nem volt elmondható az önkényuralmi jelképek tiltásáról. Ha valaki a nemzet tagjai jogainak védelmét nem találná elég erős érveknek, az állam érdekét a 'zavartalan' jelképhasználatához el kell ismernie. Egyesek számára esetleg

³³ ABH 2000, 69.

³⁴ ABH 2000, 67–68.

riasztólag hat, hogy egy alapjog korlátozása az állam érdekében (is) történjen, de e speciális tényállásban semmi olyan árulkodó jelet nem vélek felfedezni, amely az állami önkény szabadjára engedésének lehetőségét vetítené előre akkor, ha itt lehetővé tesszük a korlátozást.³⁵

A fenti ellentmondást mégis csak fel kellene oldani. Ez pedig akkor lehetséges, ha az izgatás tényállása alapján jelenleg rendelkezésre álló védelmet kiegészítenénk – az AB instrukciói alapján például hatékonyabb polgári jogi védelmi eszközökkel. Ha a gyalázkodó kifejezések polgári jogi kártérítést vonnának maguk után, akkor a rendszer koherenciája akkor sem borulna fel, ha mindeközben a nemzeti jelképek megsértése büntetőjogi következménnyel jár, hiszen a gyalázkodással ellentétben utóbbival kapcsolatban más jogág nem képes védelmet nyújtani.

A közösség (itt kizárólagosan a magyar nemzet) méltóságát ugyan ezúttal nem hangsúlyozza a határozat, mégis, az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos döntésre figyelemmel is nyilvánvaló, hogy elismeri azt. Ugyan csak az egyén lehet a jogok gyakorlója, de e jogok kizárólag a nemzetbe, mint közösségbe tartozás miatt illetik meg. A közösségek méltósága nagyobb hangsúlyozásának szükségességére Erdei Árpád és Harmathy Attila alkotmánybírák párhuzamos indoklásai is utalnak. Az országhoz való tartozás érzésének elismerését Harmathy egyenesen az emberi méltóság, mint általános személyiségi jog nevesítetlen részjogosítványaként tekinti.

A tényállás által meghatározott körben tehát itt is védett a közösség méltósága.

2. 4. A közösségek méltósága az Alkotmánybíróság szerint

Bár a két jelkép-határozat egyértelműen állást foglal a közösségek méltóságának védelme mellett, ez csak két, nagyon speciális büntetőjogi tényállásra vonatkozik, azaz „nem különíthetők el bennük úgy az általános érvényű tételek és a csak az adott ügyre vonatkozó indoklások, mint az alaphatározatban [30/1992 AB hat.]”.³⁶ A két határozat ráadásul – eltérő mértékben, de – ellentmond az izgatási határozatoknak. Utóbbiak ugyan megemlítik, de valójában a közösségek méltóságáról nem, csak az egyén jogairól szólnak. Mindezekből tehát nem alakul ki egységes kép az AB felfogására nézve a közösségek méltóságával kapcsolatban. Ennek ellenére a határozatok ‘közös minimuma’ elismeri a személyek közösségbe tartozáshoz való jogát, mint az emberi méltóság egyik, védelemre érdemes aspektusát, a szükséges védelmi szintet viszont eltérően határozzák meg.³⁷

³⁵ Arról nem is beszélve, hogy nem bizonyos vélemények egészének, hanem csak egyes megnyilvánulási formájuk tiltásáról van szó. Az állammal szembeni tiltakozást ugyanis máshogyan is ki lehet fejezni, mint a zászló összetévesztésével. A nemzeti jelképek egyébként sem kizárólag a kormányzatot vagy az államot szimbolizálják, hanem a nemzet egészének jelképei. A jelképek védelmével tehát a politikai véleménynyilvánítás egyáltalán nem szenved aránytalan korlátozást.

³⁶ SÓLYOM LÁSZLÓ: Jogi eszközök emberek csoportja jó hírnevének, illetve a csoport megsértésén keresztül a csoport tagjai emberi méltóságának megsértése ellen. *Kézirat*, 2002. 9.

³⁷ Az eltérés egyfelől a testület összetételének időközbeni megváltozásával is összefügghet, az pedig, hogy az új testület, bár a két jelképhatározatában nem alkalmazta, 2004-es izgatási határozatában azonban mégsem változtatta meg az 1992-es mércét, az alaphatározat, illetve 1999-es megerősítésének ‘tekintélyével’ magyarázható.

IV. Mi az a közösség?

Életünk során több-kevesebb időre számos közösség tagjai vagyunk. Szerencsés esetben öt esztendeig járunk egy egyetemi közösségbe, minden nap sokadmagunkkal utazunk a metrón, és általában egész életünkben tagjai vagyunk a velünk azonos neműek csoportjának. Közösségbe tartozni szabadságunkban áll, az egyén legtöbbször önkéntes alapon válik az adott csoport tagjává, ha pedig mégis akaratán kívül – pl. születésénél fogva – lett része, jogában áll kilépni, (nemi, nemzeti, vallási) identitását megváltoztatni. Vannak olyan – jogi személyiség nélküli – személyösszességek, amelyeket a jog felruház bizonyos, őket megillető jogokkal: a választópolgárokat megilleti a törvényhozó szerv összetétele megállapításának, illetve a helyi önkormányzás joga, a nemzeti, etnikai kisebbségek kollektív jogokkal is rendelkeznek, a közösség elleni izgatás pedig bizonyos közösségek tagjainak méltóságát – is – védi.³⁸ Ha a közösségek méltósága fokozottabb védelmének szükségességéről beszélünk, először is tisztáznunk kell, melyik közösségekre gondolunk.

Valahol – ésszerű – határt kell húzni. Általános ismérveket állíthatunk: tagjai érzék – általában véve, nem feltétlenül erőteljes mértékben, tudatosan vagy érzelmi alapon – összetartozónak magukat; jól észrevehetően különüljenek el más csoportoktól; rendelkezzenek bizonyos belső, csak tagjaikra vonatkozó szabályokkal; azok minden tagjukra egyaránt vonatkozzanak; a csoportalkotó tulajdonságok legyenek a külvilág számára is jól felismerhetőek. Ennyi azonban nem elegendő ahhoz, hogy megfelelően szűkre szabjuk a védendő közösségek körét. Kérdés, vajon mi az a fő csoportalkotó jelleg, amelynek mentén a védett közösségeket meghatározhatjuk? Az áttekintett bírósági ítéletekben szereplő ‘kollektív társadalmi kötelezettség’ nem lehet megfelelő ennek eldöntésére. Talán az olyan tulajdonságok környékén kell keresni a választ, amelyeket a csoport tagjai nem tudnak levetkőzni, mint például a testi fogyatékoság vagy a szexuális preferencia? Vagy azon tulajdonságok mentén szerveződő közösségeket kell megtalálni, amelyek tagjai személyiségének teljességét, alapvetően, minden élethelyzetben meghatározzák? Utóbbit érzem megfelelő elvnek az elválasztáshoz, mert ott fedezhető fel – jellemzően – a közösség és tagjai között olyan erős kötelék, amely a közösség megsértése esetén tagjainak, azok jelentős hányadának sérelmet okoz. Azokat a közösségeket kell tehát megtalálni, amelyekbe tartozás a személyiség leginkább elválaszthatatlan, integráns, meghatározó része. Ez persze szintén nem könnyű feladat. Kérdés, hogy számít-e a közösség mérete, hiszen sokak szerint minél nagyobb a közösség, annál gyengébb a tagjai közti összetartó erő. Ez azonban nem feltétlenül a mérettől függ. Egy család, mint közösség nem mindig őrzi meg összetartozását, míg egy templomi közösségben még ismeretlenek között is felfedezhető kötőerő.

Az Alkotmánybíróság két ilyen, a személyiség lényegét, teljességét meghatározó csoportot nevezett meg, e kettő a vallási közösség és a nemzeti vagy etnikai

³⁸ Sólyom László már többször is felvetette a jövő nemzedék jogai képviselésének szükségességét, így módon a tudomány képviselője szerint egy még egyelőre nem is létező csoport is kvázi joggal viselkedhet. Ld. SÓLYOM: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselése a jelenben. In: SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Örsi Gyula emlékkönyv*. Budapest: HVG-Orac, 2002. 191–202.

kisebbség.³⁹ Alapvetően egyetértek e megközelítéssel, de szükségesnek látom e kettő mellé még a nemzetet harmadikként felvenni, értve ez alatt bármely nemzetet, így a többséget alkotó magyart is.⁴⁰ Felvetésem ellen számos érv hozható fel, ezek közül a leghangsúlyosabb a védelem szükségtelenségének érve, mely szerint a többség mindig ‘biztonságban van’, a többségi közösséget a kisebbségek nem veszélyeztethetik; közösségi identitása miatti fokozott, különös védelemre csak a kisebbségeknek van szüksége. A több mint negyven évig tartó kommunista rezsim alatt, illetve más, külföldi példákból is láthattuk, hogy a többségi identitás bizony alaposan megsérthető. A diktatúra éveiben időnként bitófa vagy golyó volt a jutalma azoknak, akik nemzeti (magyar, tehát többségi) identitásukat hangoztatták. Más, szerencsésebb történelmű országokban a többségi nemzet védelmének elhagyása talán indokolható lenne, a különös történelmi körülmények azonban nálunk ezt még – nézetem szerint – nem teszi lehetővé. Továbbá: egyáltalán nem kizárt annak a lehetősége, hogy az adott közösség identitását, méltóságát annak egyik tagja sérti meg, mint ahogyan az a történelem során számtalanszor előfordult. Ez persze morálisan még inkább elítélendő cselekedet, jogi minősítésén azonban mit sem változtat. A többségben lévők nemzeti identitásának védelme ezért is indokolt.⁴¹ Talán érdekesnek hathat a felismerés: egy liberális demokráciában időnként a többségnek is lehetnek jogai.

V. Mi a védelem mércéje?

A mérce, a sértési küszöb, melynek elérése után a véleményszabadság védelme megáll, a közösségekkel kapcsolatban hatályos jogunkban – mint láttuk – igen magasra helyeződik. Az izgatás bűncselekménye csak akkor állapítható meg, ha a közösség tagjai egyéni jogsérelmének veszélye valamely aktív, tevőleges magatartás – a gyűlölet ‘materializálódása’ – által fennáll. A gyűlölet pusztá kifejezése, amennyiben az nem ‘uszító’, nem elegendő ok a beavatkozásra. A pusztá méltóságot sértő verbális kifejezések vagy magatartások pedig csak akkor szankcionálhatók, ha azoknak azo-

³⁹ Előbbire ld.: 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 65. („a vallás a hívő számára a teljes személyiséget és az élet minden területét érinti és meghatározza”), utóbbira ld. 22/1997. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1997, 116. E két csoportidentitásra alapozta a testület a pozitív diszkrimináció megengedettségét: csak az egyházi és nemzetiségi iskolák jogosultak az állami intézményekkel megegyező mértékű finanszírozásra, más alapon szerveződők nem. A vallással kapcsolatban ld. még például a katonai szolgálat-megtagadás lehetőségét.

⁴⁰ Így bármely nemzet hazánkban tartózkodó tagja is megőrizné ‘csoportidentitását’ Magyarországon is. Persze azt is megkérdézhetnénk, ki a magyar? Illyési értelemben (‘aki vállalja’), állampolgárság, esetleg anyanyelv szerint döntjük el a kérdést? A válaszadás már messze visz témánktól, de hogy a jog szempontjából is érdemes a vizsgálatra, azt a kettős állampolgárságról szóló népszavazás (2004. december 5.) körüli viták igazolják.

⁴¹ Jó példát hozott erre a közelmúlt egyik története, amikor egy fiatalember egy buszon szamurájkarddal átszúrt és súlyosan megsebesített egy roma fiút. Ezután – a cselekmény vélelmezett rasszista motívuma miatt – antirasszista kampány indult, amelynek során felelős közéleti személyiségek, sőt politikusok is a magyar, tehát a többségi társadalom nyílt és erőszakos rasszizmusáról, kirekesztő hozzáállásáról beszéltek. Később ugyan kiderült, hogy az elkövető maga is roma származású volt, tehát a cselekmény faji indítéka fogalmilag kizárt, azonban az addigi kampány bőségesen elegendő volt arra, hogy a roma kisebbség gyűlöletét a többségi magyarság ellen felszítsa.

nosítható, címzett sértettjük van. A közösségek méltósága tehát jobbára védtelen a támadásokkal szemben. Felvethető legalább a gyűlöletkeltő kifejezések szankcionálása. De a mérce akár még ennél is lehetne alacsonyabb.

A személyiségi jogok területén a becsület és az emberi méltóság védelme a bírói gyakorlat által rendszerint azonosnak tekintett, a gyakorlat a becsület védelmén keresztül védi a méltóságot is. Az a kifejezés számít becsületsértőnek, amelynek az (amúgy megengedett) kritikához, vagy a ténytyszerűséghez már nincsen köze, indokolatlanul bántó, lealázó, lekicsinylő, és kizárólag a címzett megalázására, lealacsonyítására, becsületének, emberi értékeinek, méltóságának kétségbe vonására szolgál. Nem csak a vélemény tartalma, de kifejezőmódja is lehet becsületsértő. Ez objektív mérce, tehát a társadalomban kialakult felfogáshoz igazodik, nem pedig az egyének – változó fokú – érzékenységéhez. Az, hogy a jog objektív, a társadalmi átlag által meghatározott mércehez köti az egyéni autonómiát szolgáló személyiségi jogok védelmét, a jogok természetéből fakadó ellentmondás.⁴²

Kérdés, hogy ez az általánosított mérce alkalmazható-e a közösségek esetében? Hiszen ott a probléma éppen fordított. A méltóságsértő kifejezések a közösség nem minden tagjának egyformán sértőek, vannak, akiket az egyáltalán nem is zavar. Ha azonban az egyéni jogvédelemnél lehet általánosítani, talán lehet a közösségeknél is. Egyfelől nyilván csak olyan közösségek méltóak a védelemre, ahol általában véve erős a kötődés a közösség és az egyén között, tehát a közösség megsértése 'átsugárzik' tagjaira.⁴³ A közösségnek 'saját' méltósága ugyanúgy nem lehet, mint a jogi személyeknek. Tagjai emberi méltóságának azonban van egy olyan megnyilvánulási formája, amely kizárólag az adott közösségbe tartozás által létezik. Amikor 'közösségek' méltóságáról beszélünk tehát, akkor valójában tagjainak, a közösségbe tartozás miatti különleges méltóságáról van szó. Ez pedig – mivel elválaszthatatlan az egyéni emberi méltóságtól – méltó lehet a védelemre.

Felmerülhet még a diszkrimináció tilalma, mint lehetséges sértési küszöb. A negatív diszkrimináció megállapításához olyan konkrét jogsértés kell, mely alapján valamely – hátrányos, tiltott – megkülönböztetés valósul(hat) meg. Ha egy középiskola nem vesz fel romákat, akkor konkrét címzett hiányában is megvalósul a jogsértés. A méltóságsértések ellen azonban a diszkrimináció-tilalom nem nyújt megfelelő védelmet. Ezt láttuk az ifj Hegedűs-ügyben is, amikor a 'rekeszd ki' kifejezés túl általánosnak találtatott ahhoz, hogy abból konkrét alanyi jogsérelem keletkezzék.

Bár a 14/2000. AB határozat tartalmaz erre utaló megjegyzést, világos, hogy önmagában a demokrácia védelme még elviekben sem alapozhatja meg a közösségek megsértésének tiltását. A magyar védelmi rendszer ugyanis mindenhol (legalábbis részben) konkrét veszélyeztetett jogokat követel a korlátozáshoz. Azért megjegyzendő, hogy a német Alkotmánybíróság szerint a demokratikus vita és rend védelme a véleményszabadság korlátja lehet, ha tehát egy vélemény nem járul hozzá a demokratikus vitarendezéshez, nem élvezzi a Grundgesetz védelmét.⁴⁴ Az USA-ban is létezik

⁴² SÓLYOM LÁSZLÓ: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 313–314.

⁴³ SÓLYOM (2002) i. m. 4.

⁴⁴ Beschluss des Ersten Senats vom 13. 4. 1994.

az ún. ‘low value speech’ (alacsony értékű beszéd) kategóriája, amely olyan kifejezéseket jelöl, amelyek tartalmuknál fogva méltatlanok, vagy ‘kevésbé méltók’ az alkotmányi védelemre, függetlenül a konkrét jogsértéstől (pl. pornográfia, ‘támadó szavak’). A tartalomfüggő korlátozás tehát nem mindenhol szentségtörés. Ettől függetlenül a méltóságsértés esetében megvan a megkövetelt ‘külső’ korlát.

VI. Ki jogosult a per megindítására?

Hatályos jogunkban az izgatás és a jelképekkel kapcsolatos bűncselekmények is közvádasak, míg személyiségi jogvédelmet csak a sértett, illetve halála esetén egy vele kapcsolatban álló szűk kör kérhet. Az Eörsi István elleni magánvád tárgyalás nélküli elutasításakor a bíró azt is felvetette, hogy ha még jogosult is lenne egy személyösszesség a méltóság védelmére, az indítvány benyújtója akkor sem kapott a perindításra a közösségtől felhatalmazást. Ez felveti a kérdést, ha a közösségek méltóságát elismerjük, kinek adunk jogosultságot a per megindítására. A német megoldás az emberi méltóság megsértésének egy speciális tényállását közvádas bűncselekménnyé tette, így kerülve ki ezt a csapdát; ezt próbálta bevezetni az izgatás 2003. évi módosítása is. Ez azonban nem járható út a polgári eljárások tekintetében. Az általunk korábban védelemre érdemesített valamennyi közösség rendelkezik megfelelő intézményes képviseléssel. Ésszerű megoldás lenne ezen intézmények kezébe adni a perkezdeményezés lehetőségét. Elfogadhatjuk azt is, hogy a közösség bármely tagja indíthat pert, de ez esetben minden méltóságsértés esetében csak egyetlen eljárás lenne indítható. Utóbbinál nehézséget jelenthet a közösségbe (nemzetiségbe) tartozás bizonyítása, de végső soron ez sem leküzdhetetlen akadály.

VII. Külföldi példák

A német Strafgesetzbuch alapján (185. §) az olyan emberi méltóságot sértő, írásban terjesztett, rádióban, televízióban sugárzott, illetve tömeggyűlésen elhangzott kifejezések, melyek egy a nemzeti-szocialista, vagy más önkényuralmi rendszer által üldözött társadalmi csoport ellen irányulnak, közvádas bűncselekményként büntetendők. Ennél általánosabb hatókörű méltóságvédelmet is ad a német jog a közösségeknek. Az előbbieken felül is bármely közösség tagjait megilleti a becsületvédelem, a kollektíva egészét ért sértésért.⁴⁵ A bírói gyakorlat azonban ingadozó annak eldöntésében, mikor valósul meg a közösséget ért sértés az egyénre való ‘áthátása’.⁴⁶

A svájci és az osztrák jog is szélesebb körben védi a közösségeket, mint a magyar. A svájci Btk. szerint büntetendő az, aki „valamely személyt vagy csoportot faji, etnikai, vallási hovatartozása miatt az emberi méltóságot megalázó módon gyaláz, hátrányosan megkülönböztet”. Az osztrák Btk. szerint büntetendő az, „aki egy belföldi egyház vagy vallási társaság, avagy ilyen egyházhoz vagy vallási társasághoz, valamely fajhoz, néphez, néptörzshöz vagy államhoz tartozó csoport ellen nyilvánosan

⁴⁵ BVerfGE 93, 266 (1995) – Ez a német alkotmánybírósági határozat „a katonák gyilkosok” kijelentés, a hadsereg tagjaira nézve becsületsértő jellegét ismerte el.

⁴⁶ SÓLYOM (2002) i. m. 31–33.

izgat vagy ezeket az emberi méltóságot sértő módon gyalázza vagy megkísérli lealacsonyítani”.⁴⁷

Franciaországban a Sajtótörvény alapján, 1972 óta az egyes személyek vagy csoportjaik elleni, nyilvános közlési eszköz (újság, televízió, rádió) igénybevételével tanúsított gyűlölet vagy erőszak – ha azt etnikai, nemzetiségi, faji vagy vallási hovatartozás motiválta – szabadságvesztéssel büntetendő. Uszítás esetén az államügyész is felléphet. A rasszizmus-ellenes szervezetek polgári jogi perképeséssel rendelkeznek a közösségeket ért sérelmekkel kapcsolatban.⁴⁸

Az Egyesült Államok Supreme Court-ja 1952-ben egy döntésében alkotmányosnak ítélte Illinois állam azon rendelkezését, mely büntette az olyan publikáció terjesztését, mely valamely fajhoz, valláshoz tartozó, illetve valamely bőrszínű társadalmi csoportokat romlottnak, bűnözőnek, erkölcstelennek, értéktelennek állít be, illetve amely az ilyen csoportokat megvetésnek teszi ki, gúnyolja, becsmerli, vagy amelyek a csoport miatti támadás következtében a társadalmi béke megsértésével fenyegetnek.⁴⁹ A Beauharnais-ügyben a feketék Chicago-béli terjeszkedése elleni röplapok osztoztatóját ítélték el. A rendkívül szűk (5:4) többséggel meghozott ítélet indoklásában Frankfurter bíró úgy érvelt, hogy az ilyen (becsületsértő, rágalmozó) kifejezések kívül esnek az Alkotmány védelmi körén, nem élvezik a szólás szabadságát, emiatt azt sem szükséges megvizsgálni, szükséges-e az elítéléshez a csoportba tartozók jog-sérelmének valós veszélye. Bár az ítéletet hivatalosan soha nem érvénytelenítették, a bíróság későbbi gyakorlata egyértelműen meghaladta annak elveit, és azóta sokkal szélesebb körben védi a kifejezés szabadságát.⁵⁰

A rágalmozás, becsületsértés ma már csak akkor szankcionálható az USA-ban, ha hamis tények állításával történik, a véleménynyilvánítás a köz ügyeiben szinte korlátlan. A gyűlöletkeltés pedig csak akkor tiltható meg alkotmányosan, ha az konkrét jog-sértések valós veszélyével jár. A hírhedt Skokie-ügyben⁵¹ engedélyezték a (végül 25 demonstráló és 400 rendőr részvételével zajló) neonáci-felvonulást, horogkeresztekkel, SS-egyenruhában, zsidóellenes jelszavakat skandálva Chicago egy olyan negyedében, ahol számos holokauszt-túlélő lakott, mondván, amíg nincs meg a valós esélye annak, hogy a felvonuló párt meg is valósítsa elképzeléseit, a pusztá szólás, még akkor is, ha az igen sérelmes azokra, aki azt hallják, vagy arról értesülést szereznek, megengedett. A R. A. V. v. St. Paul-ügyben⁵² néhány fiatal egy fekete család kertjében meggyújtott egy keresztet, hogy így, a Ku-Klux-Klan szimbólumát felhasználva fejezze ki gyűlöletét. A Minnesota állambeli St. Paul városkában érvényben lévő rendelet büntette az olyan jelképek használatát, melyek haragot, riadalmat vagy neheztelést okozhatnak másokban fajuk, bőrszínük, vallásuk vagy nemük alapján. A Supreme

⁴⁷ Idézi: BÓCZ-GYÖRGYI i. m.

⁴⁸ A francia megoldásokat ld. SAJÓ ANDRÁS: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest: KJK-Kerszöv, 2005. 49. és 55–56.

⁴⁹ Beauharnais v. Illinois, 341 U.S. 250 (1952)

⁵⁰ GEOFFREY R. STONE – LOUIS M. SEIDMAN – CASS R. SUNSTEIN – MARK V. TUSHNET – PAMELA S. KARLAN: *The First Amendment*. New York: Aspen Publishers, 2003. 255–263.

⁵¹ Collin v. Smith, 578 F.2d 1197 (7th Cir.), aff’g 477 F. Supp 676 (N.D. Ill. 1978)

⁵² 505 U.S. 377 (1992)

Court alkotmányba ütközőnek ítélte ezt a szabályozást, mert alkotmányellenesen diszkriminál a vélemények között – csak a nem, faj, bőrszín és vallási hovatartozás miatti sérelmeket büntette, más okból bekövetkezett nem. Néhány államban azért léteznek olyan törvények, melyek a faji vagy vallási alapú becsületsértést büntetik.⁵³

A személyiség megsértése miatti perekben a sértetti azonosíthatóság szükséges feltétele a sikeres perlésnek. E körben elfogadta a bíróság egy áruház eladóinak keresetét, akikről egy könyvben azt írták, „többségük homoszexuális”. 25 eladó dolgozott az áruházban akkor. Ezzel egyidőben viszont elutasították az eladónők keresetét, akikről ugyanaz a könyv azt írta, hogy prostituáltak – azért, mert ők viszont 382-en voltak, tehát túl sokan ahhoz, hogy a csoportot ért sértő kijelentés ‘átsugározzon’ tagjaira.⁵⁴

Bár a szabadság szükséges terjedelme fölött több évtizedes élénk vita folyik az Egyesült Államokban, még a leginkább korlátozáspárti nézetek is jóval megengedőbbek e téren, mint az európai felfogás képviselői.

A becsületsértések esetében a fenti amerikai esethez hasonlóan a brit jogrend is csak akkor ismeri el az egyén perlési jogát egy csoportot ért sérelem miatt, ha a csoport elég szűk ahhoz, hogy megsértése az egyén reputációját is negatívan befolyásolja.⁵⁵ A Public Order Act (1986) alapján tiltott a fajgyűlöltre uszítás. Aki faj, bőrszín, nemzetiség, állampolgárság, etnikai hovatartozás alapján behatárolható csoportra nézve a fajgyűlölet felkeltésének szándékával, vagy azt eredményezve, fenyegető, gyalázkodó, sértő kijelentést tesz, büntethető. A fajgyűlölet felkeltése, mint motívum, illetve eredmény azonban meglehetősen szűkre vonja a törvény alkalmazási körét.

A közösségek általánosabb védelmén túl több országban is létezik egy speciális tényállás, mely a zsidóság ellen, a második világháború alatt elkövetett népirtás tagadását, helyeslését, jelentőségének csorbítását tiltja. Egyes országokban a büntethető állítások körét más népirtások tagadására is kiterjesztik. Azon országokban, ahol hoztak ilyen speciális rendelkezést, azt a társadalomban felbukkanó újnáci eszmék miatt keletkezett jogpolitikai szükséglettel indokolják. A védelem a zsidó közösséget, a holokauszt tagadásán, helyeslésén stb. keresztül ért méltóságsértés miatt bármely zsidó származású személy számára eljárás-kezdményezési jogot ad, illetve néhol közvédelmi bűncselekményként kerül szabályozásra. A közösségek méltóságának ez a speciális védelme csak alapos jogdogmatikai bakugrások megtétele után fogadható el. Eleve különbséget kell tenni a holokauszt áldozatai között – származási alapon (hiszen a haláltáborokba cigány, keresztény, és más származású személyeket is elvittek); el kell dönteni, mi számít ‘ténynek’ a holokauszttal kapcsolatban (itt pedig legtöbbször a korántsem elfogulatlan Nürnbergi Törvényszék által megállapítottakra hivatkozunk); ez a korlát akadályozza a tudományos kutatásokat, és érinthetetlen dogmává emel egy történelmi eseményt, amely nem jogalkotói feladat; olykor pedig pontosan a jogalkotói szándékkal ellentétes eredményt ér el: a holokauszt-tagadó eszmék széles nyilvánosságot kapnak, az elítéltek pedig magukat a véleményszabadság már-

⁵³ MARC A. FRANKLIN – DAVID A. ANDERSON – FRED H. CATE: *Mass media law*. New York: Foundation Press, 2000. 313.

⁵⁴ *Neiman-Marcus v. Lait*, 13 F.R.D. 311 (S.D.N.Y.1952).

⁵⁵ GEOFFREY ROBERTSON – ANDREW NICOL: *Media Law*. London: Penguin Books, 2002⁴. 92.

tírjaiként állíthatják be. Németországban, Ausztriában, Franciaországban és Svájcban is létezik ilyen törvény.⁵⁶

Látható, a kontinentális jogi hagyománnyal rendelkező országok mindegyikében alacsonyabbra helyeződik a mérce a közösségek védelmekor. Ezen országok vonatkozó szabályai valószínűleg egytől-egyig a megsemmisítés sorsára jutnának a magyar Alkotmánybíróság elé kerülve. A jogi megoldások eltérőek: általában büntető jogszabályok biztosítják a védelmet, de a polgári jogi személyiségvédelem is alkalmazható. A perlési jogosultság megállapításának módja is változik: míg a német jog bizonytalan abban, mely közösségek tagjai kaphatnak polgári jogi védelmet és ezzel keresetindítási jogot, addig a francia bizonyos polgárjogi szervezeteknek is megadja azt. A tény, hogy a magyar mérce kirívóan magas, még nem jelenti a magyar Alkotmánybíróság alapjogvédelmi felfogásának helytelenségét, de mindenesetre további elemzésre késztet.

VIII. Merre tovább?

A közösségek méltósága és a véleményszabadság ütközésekor a magyar AB igen széles körben a véleményszabadságnak adott elsőbbséget. Ez az álláspont – nem is túl nehezen – védhető, de némi megfontolást érdemel a közösségek érdeke is. Olyan fokú sérelem, amelyet az AB az alapjog-korlátozás feltételül szab, egy sértő megnyilvánulás eredményeképpen nem feltétlenül nyilvánul meg, főleg nem erőszakos cselekedetekben. Önmagában sérelem lehet azonban az egyén fájdalma, önbecsülésének csökkenése. Persze – hangzik az ellenérv – a demokrácia attól demokrácia, hogy mindenki egyaránt szólhat, amíg mások jogait ezzel túlzott mértékben nem sérti. De mi a 'helyes' döntés a határok meghúzásakor? A véleményszabadság megalapozásának egy másik 'kedvenc' érve, miszerint a demokratikus döntéshozatal elősegítéséhez a hamis, sőt zavaró, bántó nézetek is hozzájárulnak. A közösségeket sértő kifejezések zömével kapcsolatban azonban ezt nehéz feltételezni, arról nem is beszélve, hogy azok jellemzően nem a társadalmi vitában való részvétel okán kerülnek nyilvánosságra. Egy másik ide kapcsolódó érv a korlátozás ellen: a felháborító nézetek eltűrése erősíti a társadalmi toleranciát. Lehet, hogy így van, ez persze egyelőre feltevés, de vajon e remélt cél elérése közben figyelmen kívül hagyhatjuk-e a megvalósult méltóságsérelemeket?⁵⁷ Felvethető a korlátozás ellen, hogy egy vallási, nemzeti közösség ködös, megfoghatatlan személyösszesség, bizonyos tagjai nem is értesülnek az adott kijelentésről, másokat nem is sért, megint másoknak súlyos lelki gyötrelmet okoz, egy negyedik csoport pedig esetleg maga volt a kijelentést tevő fél. A személyiségi jogvédelem ilyesfajta egyenlenségeit nem lehet kiküszöbölni. De a közösségek léteztetése és sokszínűsége társadalmi érték. A jognak pedig ezen értékeket védenie kell, persze a megfelelő formában és mértékben.

⁵⁶ A holokauszt-tagadás szankcionálásával kapcsolatos jogi kérdésekre és szabályozásra ld. KOLTAY ANDRÁS: A holokauszt-tagadás büntethetősége és a véleménynyilvánítás szabadsága. *Magyar Jog*, 2004/4. 220–231.

⁵⁷ Már egyes amerikai szerzők is felvetik a gyűlöletet kifejező megnyilvánulások szigorúbb szabályozását. Ld. LEE C. BOLLINGER: Rethinking group libel. In MONROE H. FREEDMAN – ERIC M. FREEDMAN (szerk.): *Group defamation and freedom of speech*. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1995.

Az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján nem valószínű, hogy a közeljövőben a jelenlegi mércénél szigorúbb büntetőjogi szabályozás elkerülné a megsemmisítést. Valóban igaz, hogy a szólás korlátozására nem biztos, hogy a büntetőjog a legmegfelelőbb eszköz, bár többször érvként felvetett ultima ratio jellege nem zárja ki azt, hogy a véleményszabadság korlátjává váljon – a rágalmazást és a becsületsértést ma egyaránt szankcionálja a polgári és a büntetőjog. Elvben tehát a büntetőjog is rendelkezésre áll a közösségek védelmére (az 1992-es izgatási határozat is elismeri ezt). A bizonyos 1992-es ‘alaphatározat’ viszont kifejezetten bátorítja a jogalkotót a hatékonyabb polgári jogi jogvédelemre. Ez a méltóság– és becsületsértés esete is szolgáló nem vagyoni kártérítés lenne. A Ptk. rekodifikációja során a méltóság védelmének a közösségekre való kiterjesztése nem vetődött fel komolyabb formában, bár, mint arról szó esett, a Ptk. mai szabályai sem zárnák ki azt. A bírói gyakorlattól azonban úgy tűnik, nem várható bátor előrelépés, ez a jogalkotó feladata marad. Szerény javaslatom alapján a (jól behatárolt, nemzeti, nemzetiségi, vallási) közösség megsértése esetén bármely tagjának meg kellene adni a keresetindítási jogosultságot. Az esetleges kártérítés nem a felperes személyt illetné, hanem a közösség előre kijelölt, intézményes, központi szervét, amely tetszése szerinti kulturális, oktatási, társadalmi célra használhatná azt fel. Ennél megalapozottabb megoldási javaslatok is születtek a közelmúltban, amelyek szintén nyilván nem érnek fel a jogalkotóig. A kérdés ellenben így vagy úgy, de továbbra is megoldásra vár. A közösségek megérdemelnék a hatékonyabb jogvédelmet, olyan mértékűt, amely nem jár a véleményszabadság túlzott sérelmével sem. A megfelelő döntéshez azonban higgadt gondolkodás, nyílt közéleti párbeszéd és mindenféle politikai hisztériától mentes légkör szükségeltetik.

